

Foeteren tegen 'de markt' heeft geen zin. En er alle heil van verwachten is al even naïef. Beschaving en markt hebben namelijk niets met elkaar te maken, vindt ethicus Gerrit Manenschijn.

Het toverwoord van de afgelopen tien jaar is 'marktwerking'. En of het een vloek of een zegen is, hangt af van je politieke opvattingen. Een vloek, vinden de opstellers van het pamflet 'Stop de uitverkoop van de beschaving', dat prominenten als Freek de Jonge en Dorien Pessers afgelopen lente naar buiten brachten. De huidige ellende in de zorg, het onderwijs en de landbouw zou allemaal de schuld zijn van marktwerking. Ook de internationale groep actievoerders die grote conferenties zoals die van de G8 in Genua verstoren, doen dat omdat ze de wereldmarkt als kwade kracht zien. Door het 'marktfundamentalisme' zouden vooral landen in het Zuiden uitgeblut en vervuild raken. Neoliberale denkers verwachten juist dat de markt, die na de verpulvering van het communisme inderdaad vrijwel de hele aarde omvat, het leven op den duur voor iedereen beter zal maken. De 'onzichtbare hand van de markt' zal er uiteindelijk voor zorgen dat iedereen zijn spullen voor de optimale prijs koopt. Het kan even pijn doen voor het zover is, maar dat zegenrijke proces moet je verder vooral niet willen hinderen door regelgeving.

Deze neiging om van marktwerking heil dan wel onheil te verwachten voor een beschaving, berust in de ogen van Gerrit Manenschijn (1931) op een denkfout. Beschaving en markt hebben volgens Manenschijn, emeritus-hoogleraar ethiek van de Theologische Universiteit in Kampen, namelijk niets met elkaar te maken. Het is niet zo dat de markt vanzelf wel voor een zekere beschaving zorgt, zoals neoliberalen graag willen doen geloven. Noch is de markt in zichzelf bedreigend voor een beschaving. Manenschijn: "Het marktmechanisme is niets anders dan een instrument om vraag en aanbod rationeel met elkaar in verband te brengen. Dat is een neutraal principe waar termen als 'goed' of 'slecht' helemaal niet op van toepassing zijn."

De 'onzichtbare hand' van de markt die alles in de maatschappij uiteindelijk recht zal trekken, is een beeld van de achttiende eeuwse Schotse denker Adam Smith. Nu is Manenschijn toevallig Smith-specialist. En het valt hem op dat neoliberalen Smith weliswaar graag citeren, maar slecht begrijpen. "Adam Smith's *The Wealth of Nations*' wordt gepresenteerd als de bijbel van het marktdenken. Maar veel economen hebben er geen letter in gelezen. Dan zouden ze weten dat Smith grote minachting voelt voor mensen die zich alleen maar willen verrijken. Iemand als Groenink, de voorzitter van de Raad van Bestuur van de ABN AMRO die het afgelopen jaar 38 procent loonsverhoging heeft gekregen, zegt dat de markt dergelijke salarissen afdwingt. Maar dat is gewoon een smoes", stelt Manenschijn in zijn sober ingerichte rijtjes-huis in Amstelveen. "In Frankrijk kunnen die topmanagers van ons niet eens terecht, daarvoor is hun Frans niet goed genoeg. In Amerika zouden ze weliswaar nóg meer kunnen verdienen, maar dan moeten ze echt heel goed zijn. En ze zouden er meteen uitvliegen als hun bedrijf het niet goed doet. Zonder gouden handdruk."

Van Manenschijn mogen topmanagers op zichzelf best veel geld verdienen. Maar zeggen dat de lonen gematigd moeten worden omdat er een inflatiespiraal dreigt en ondertussen jezelf te buiten gaan, dat is onfatsoenlijk. Anders gezegd: marktwerking is prima, mits die marktwerking plaatsvindt binnen een kader van normen en waarden, die

zoveel mogelijk zijn vastgelegd in wetten. Juist in dat kader schuilt beschaving. Daar heeft de markt verder niets mee te maken.

Manenschijn: "Harde economisch liberalen vergeten nogal eens dat zo'n kader nodig is. En de socialistisch geïnspireerde actievoerders richten hun pijlen op de markt, terwijl de verantwoordelijkheid ligt bij politici die beslissen om bepaalde zaken aan de werking van de markt over te laten."

Wat bedoelt u met dat laatste?

"Een voorbeeld: Kok en Bolkestein besloten in 1994 welbewust om de budgetten voor de gezondheidszorg te bevriezen en marktwerking toe te laten, in de veronderstelling dat dat de gezondheidszorg effectiever zou maken. Studies toonden inderdaad aan dat meer geld niet zou leiden tot kwalitatief betere operaties. Kok en Bolkestein zagen echter over het hoofd dat de grootste groei in uitgaven zou gaan zitten in de dagelijkse verzorging van zieke mensen die niet meer beter zullen worden. Gevolg is dat er voor de verzorging van die mensen nu veel minder geld is dan voorheen. Dat kun je de markt niet verwijten. En dat moet je niet doen ook, want dan laat je Kok en Bolkestein veel te makkelijk weggomen. Ze hebben gewoon een verkeerde politieke beslissing genomen.

Kortom: politici kunnen zelf beslissen wat ze aan de markt overlaten en wat niet. En dan is het handig om te weten dat gezondheidszorg, cultuur en openbaar vervoer zichzelf nog nooit, in geen enkel land ter wereld, op een bevredigende manier hebben kunnen bedruipen." Economen zouden er volgens Manenschijn goed aan doen om zich te verdiepen in het mensbeeld van 'godfather' Adam Smith. Dan zouden ze leren dat mensen volgens Smith een aangeboren drang hebben om hun eigen positie te verbeteren. "Zelfverbetering hoeft je een mens niet

**Mijn geloof is een soort
contra-indicatie voor
menselijke overmoed.**

te leren. Daarbij gaat het niet alleen om je eigen materiële welzijn; je wilt ook dat je dierbaren een goed leven hebben, anders kan een normaal mens zelf moeilijk genieten." Daarnaast hebben mensen volgens Smith gevoelens - fraaie en minder fraaie. Manenshijn: "Die gevoelens zijn van nature zwakker dan die drang om je eigen positie te verbeteren. Je moet een mens dus wél leren om naar de fraaiere gevoelens, zoals inlevingsvermogen, te leven."

Het moeilijkste is om in het sociale leven een evenwicht aan te brengen tussen de drang tot zelfbehoud en (morele) gevoelens. Naast de impuls om weg te rennen als je ziet dat een ander verdrinkt of wordt geslagen, moet de impuls staan om die ander te helpen. Mensen moeten leren om hun wensen en impulsen te selecteren zodat ze tot een autonome handeling kunnen komen. En met 'autonoom' handelen bedoelt Smith niet: doen wat je wilt, maar: in staat zijn om je eigen beslissing te verdedigen vanuit een onpartijdig moreel gezichtspunt.

Vandaar ook dat Manenshijn fel kan uitvallen naar het verweer van ondernemers à la Groenink dat 'de goede mensen' verloren zouden gaan voor Nederland als ze niet van die idioot hoge salarissen zouden krijgen. Ze stellen het voor alsof topmanagers onder invloed van de markt willoos afdrijven naar de plek waar ze het meeste verdienen. Daarmee schetsen ze nu niet bepaald een autonoom beeld van zichzelf.

Adam Smith leefde in een totaal andere maatschappij dan de onze. Wat is zijn mensbeeld nu nog waard?

"Daar zit inderdaad een probleem. Smith was als achttiende-eeuwer nog een gelovige: hij veronderstelde een soort harmonie in de kosmos, waardoor eigenbelang en deernis voor het lot van anderen uiteindelijk - als je het goed zou kunnen zien - samenvallen. Er zijn wel wat storingen in die harmonie, mensen bijvoorbeeld die alleen maar uit puur egoïsme handelen, maar dergelijke mensen zag hij, met een metafoor van zijn tijdgenoot Newton, als een soort meteorieten die niet de normale baan van een planeet volgen. Zij bedreigen de ware orde niet werkelijk, en uiteindelijk is hun zelfzucht schadelijk voor henzelf, omdat zij zichzelf daarmee buiten de kosmische harmonie plaatsen. En daar is uiteindelijk geen leven mogelijk."

In dat kader moeten we volgens Manenshijn dat beroemde beeld van de onzichtbare hand óók begrijpen. Neoliberalen denken dat Smith daarmee louter doelt op het mechanisme dat mensen in hun zucht naar verrijking steeds meer zullen willen produceren. Daardoor dalen vanzelf de prijzen waardoor hun producten ook binnen het bereik komen van armere mensen. Maar die onzichtbare hand die de wereld reguleert, verwijst bij Smith niet alleen naar de markt die zijn gang wel gaat, maar ook naar de morele rechtvaardigheid die uiteindelijk domineert, omdat dat nu eenmaal de orde van de kosmos is.

Nu is er natuurlijk een groot probleem als je niet meer kunt geloven in die universele harmonie, wat voor veel moderne mensen, onder wie volgens Manenshijn ook veel moderne theologen, het geval is. Want daarmee valt het onontkoombare van moraal weg. Moreel handelen is niet langer belonend of 'juist' vanuit bovenmenselijk gezichtspunt, maar een soort keuze die je al dan niet kunt maken. En als je een moreel leven wilt leiden, moet je er rekening mee houden dat egoïsten hun

zaakjes misschien beter voor elkaar krijgen. In tegenstelling tot de gemiddelde achttiende-eeuwer, ga je er niet vanuit dat 'slechteriken' hoe dan ook 'gestraft' worden, al was het maar omdat ze door schuldgevoelens minder lekker in hun vel zitten. In onze tijd is het fundament wegge gevallen onder het geloof dat het uiteindelijk goed komt met degenen die het goede doen (en het dus slecht afloopt met degenen die dat nalaten). Doordat het geloof in de goede kosmos is wegge vallen, wordt 'het goede doen' paradoxaal genoeg zelf een soort geloof. Fatsoenlijk zijn is een stuk minder natuurlijk dan werd gedacht in Smith's tijd. En de beloning voor fatsoenlijk handelen is een stuk onduidelijker geworden. Zo bezien is het geen wonder dat het grote graaien populair is bij degenen die daartoe in de gelegenheid zijn.

Wat moeten we in deze omstandigheden? Hopen op het fatsoen van topmensen?

"Wel, wat is het alternatief? Staatsinterventies? De ervaring leert dat interventies in bedrijven alleen maar nadelig uitpakken, want de staat ontbeert het inzicht in details om de juiste beslissingen te nemen. We moeten inderdaad maar hopen dat topmensen zich verantwoordelijk voelen voor hun eigen bedrijf.

Nogmaals, topmensen die de economie aandrijven, mogen van mij best meer verdienen. Onder één voorwaarde: als de mensen die er in de samenleving het slechtste aan toe zijn, daar maar niet slechter van worden, zoals in bananenrepublieken. Of, teruggedeneerd naar de proporties van een bedrijf: de topmanager mag best meer verdienen dan vorig jaar, maar niet als hij tegelijkertijd hele divisies afstoot of het middenkader afknijpt."

Tot slot: wat vindt u als gereformeerd denker van de toenadering die het Humanistisch Verbond zoekt tot andere levensbeschouwelijke stromingen, waaronder de kerken?

Fijntjes: "Onlangs wist een humanistische dame me te vertellen: 'Jij hebt de steun van een god nodig en ik niet'. Toen dacht ik: jij begrijpt er niets van. Voor mij staat mijn geloof voor het besef dat er meer is dan we kunnen doorgronden. Het is een soort contra-indicatie voor menselijke overmoed.

Sommige leden van het Humanistisch Verbond willen bewust atheïstisch zijn en de kerken nemen uiteraard het tegenovergestelde standpunt in. Als we ons op die verschillen richten, dan komt er van die samenwerking niet veel terecht. Wél zie ik wat in een terugkeer naar de bronnen van het humanisme, naar Erasmus en dergelijken. Uiteindelijk betekent humaniteit: respect hebben voor mens, dier en natuur. Daar kunnen we gezamenlijk voor strijden en dan heeft zo'n platform zin."

Natuurlijk liggen er wat moeilijke punten, erkent Manenshijn, zoals euthanasie, abortus, het homohuwelijk. Al moeten we goed begrijpen dat de christenheid daarover geen eensluidende mening heeft. "Persoonlijk vind ik alledrie onder bepaalde omstandigheden geoorloofd, en daarmee ben ik echt geen uitzondering in protestantse kring. Maar, toegegeven, onder katholieke bisschoppen en orthodoxe protestanten ligt dat heel wat moeilijker." **H**